

установить, что период обучения молодежи в ВУЗ является особо чувствительным к принятию стратегических жизненных решений. Его специфика обуславливается объединением внешних, социальных и внутренних психологических условий, которые побуждают личность к активному самопознанию, поискам, выборам и принятию решений в собственном жизненном пространстве. К возрастным особенностям принятия студентами стратегических жизненных решений отнесены: повышенная ответственность, определенность в жизнеутверждении, пролонгированность во времени.

The article presents a theoretical and methodological analysis of the psychological features of adolescence, highlights and justifies the age features of strategic life decision-making by students considering the professional self-determination, the choice of a marriage partner, and the determination of a life position. The analysis helped to reveal that the period of training of young people in Universities occurs to be highly sensitive to strategic life decision-making. Its specificity is caused by combining external social and internal psychological conditions that encourage a person to active self-discovery, research, selection, and decision-making in the own living space. The age features of students making strategic life decisions include: increased responsibility, certainty affirmation of life, prolongation in time.

Статтю подано до друку 10.09.2014.

©2014 р.

Т. М. Зелінська (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ БАЛАНСУ ТА УЗГОДЖЕНОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Всебічне ускладнення соціального світу посилює необхідність знань про психологічні механізми збалансованості, узгодженості суперечностей амбівалентності (позитивних і негативних) внутрішнього світу особистості у гармонійному напрямі.

Особистісна амбівалентність як властивість притаманна кожному індивіду і виявляється до одного об'єкта в одночасній чи послідовній подвійності взаємовиключно діючих позитивних і негативних сторін мотивів, емоцій, когніцій, поведінки [7, с. 38].

Формулювання мети статті. Метою даної статі є обґрунтування балансу й узгодженості як психологічних механізмів особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний механізм є поняттям, що розкривається в будь-якій психологічній системі як стан оптимальних взаємодій та співвідношень між її актуальними елементами, що й забезпечує функціонування, становлення та розвиток цієї системи. За словами Д.О. Леонтьєва, психологічні механізми є «малою динамікою» порівняно з процесом онтогенезу, тобто «великою динамікою» [10, с. 366]. Передусім характеристика психологічних механізмів презентується на аналізі особливостей структурних елементів психологічної системи. Ми приєднуємося до розуміння Л.І. Анциферовою психологічних механізмів як закріплених у психологічній структурі особистості способів її перетворення, у результаті яких з'являються різні особистісні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості структурних елементів [2].

Для юнацького віку характерний перехід від соціалізації до індивідуалізації, життєтворчості, готовності до особистісної самореалізації, що посилює власні суб'єктивні основи відповідальності, свободи. І.Д. Бех характеризує сучасне студентство як прогресивну

частину нашого суспільства: «Студентська молодь – значний прошарок нашого суспільства, його соціально-економічний і духовний потенціал. Вік юності сенситивний до соціальних перетворень, і це варто враховувати у виховному процесі вищої школи...» [4, с. 405]. Самосвідомість включена в розвиток особистості завдяки інтегративному процесу балансу та узгодженості, в основі якого лежать сформовані феномени самопізнання, саморегуляції поведінки та в цілому особистості юнацької молоді.

Цілісний розгляд амбівалентності як властивості особистості в юнацькому віці передбачає її розуміння як динамічної системи, що розвивається. Термін «система» використовується для того, щоб вказати на організованість групи елементів, об'єднаних певною структурою. При цьому під структурою розуміються закономірні зв'язки і функціонування її елементів. Функціональна система є комплексом вибіркових компонентів, у яких взаємодії і взаємовідносини набувають характеру сприяння всіх компонентів один одному, спрямованих на отримання корисного результату (адаптивного ефекту). П.К.Анохін як автор теорії функціональних систем зазначав, що головна перешкода використання системного підходу полягає у відсутності в методології дослідника поняття системотвірного фактора, що детермінує розвиток системи [1, с. 32]. Таким фактором, на думку вченого, є результат (майбутнє), який досягається при реалізації системи. Результат як певне явище, що матиме місце в майбутньому, детермінує поточну активність. Цей часовий парадокс пояснюється тим, що моделлю майбутнього результату є мета, яка і становить таку детермінанту. Акцептор результатів дій – це спеціальний прогнозуючий апарат у відповідності з метою, що забезпечує випереджальне відображення. Поведінка, спрямована в майбутнє, та її організація стає інформаційним еквівалентом майбутньої події. Ось чому поведінка особистості є цілеспрямованою та відповідно детермінованою.

Структура як вияв системи змінюється на різних ступенях розвитку, набуваючи певного змісту й нових зв'язків. Генетичний аналіз визначає нерозривний зв'язок структури та еволюції, функціонування та розвитку. Існування системи полягає в її розвитку, без якого не може бути осмисленою цілісність, що утворюється й руйнується, ні її диференційованість. Особистісна амбівалентність своєю змістовно-структурною стороною презентує єдність та узгодженість психологічних одиниць, якими є мотиваційна, афективно-когнітивна, поведінкова та системотвірна (Я інтегральне – Я дезінтегральне). Особистісна амбівалентність утворюється, змінюється шляхом збалансованості та узгодженості, що пов'язано з динамікою міжфункціональних зв'язків у цьому віці, коли «сходиться» розвиток всіх компонентів як «система систем» у системотвірний компонент. Він організує, супроводжує переживання гармонійності інтегрального Я й дезінтегрального Я власної індивідуальності.

Розглянемо значення термінів, які вживаємо в контексті зазначеного психологічного механізму: баланс, узгодженість, позитивне, негативне. «Баланс [фр. *balance*– терези] – 1) рівновага, урівноважування; 2) система показників, що характеризують співвідношення елементів у будь-якому явищі, яке постійно змінюється» [15, с. 39]. Виходячи з цього розуміння, збалансувати означає зіставити показники (позитивне й негативне) системи, яка змінюється. Підтвердженням цьому є таке словникове тлумачення: «Баланс [фр. *palance*– терези] – система показників, які характеризують певне явище шляхом зіставлення чи протиставлення окремих його сторін» [14, с. 70].

Термін «узгодженість» (від грец. *synergetikos* – сумісно діючий) означає синергійність, тобто «працюючий разом, кооперативно» [5, с. 248]. Синергійність – зв'язок елементів структури, унаслідок чого ступінь їх упорядкованості зростає до цілісності. Отже, узгодженість має режим зіставлення як «притирання», «обкатка» до робочого стану. «Співвіднесення – це вид супідрядного зв'язку, в процесі якого залежний компонент (підсистеми) уподібнюється за

своїми значеннями компоненту (підсистеми), який підпорядковує. Між ними існує ієрархічна взаємозалежність (якщо .., то) як пряма, так і зворотна» [6, с. 293]. Виходячи з наведеного, ми визначаємо ієрархічно вищу, системотвірну складову (інтегральне Я й дезінтегральне Я). Наведемо приклад. Якщо студент юнацького віку прагне до взаємин з оточуючими людьми (зокрема, активізує спілкування шляхом подолання недоліків мовлення), то його страх знехтування в спілкуванні буде контрольованим і значно меншим. Навпаки, якщо студент буде концентрувати увагу на недоліках мовлення, то страх знехтування стане актуальним і прагнення до приєднання значно зменшиться, стане потенційним. Отже, гармонійний розвиток особистісної амбівалентності здійснюється шляхом психологічних механізмів збалансованості й узгодженості взаємовиключних протилежностей позитивного та негативного.

Загальною особливістю цих психологічних механізмів є те, що уявлення людини про світ, когнітивні репрезентації реальної ситуації спрямовують поведінку. Яким же чином пояснюють це психологічне явище вчені? Когнітивні теорії, концепції мотивації інтенсивно розвиваються, беруть свій початок від теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера [16], у якій обґрунтовується положення про те, що між двома елементами можливі відношення консонансу (узгодженості) або дисонансу (неузгодженості). На думку цього вченого, перемога завжди на боці консонансу. Проте слід зауважити, М. Занна, М. Томпсон підкреслювали, що таке спрощене бачення суперечності позитивного і негативного заважало тривалий час досліджувати особистісну амбівалентність.

Ідеї когнітивної відповідності інакше розвивав К. Роджерс [13] у зв'язку з розумінням конгруентності – інконгруентності. Зазначимо, що К. Роджерс під цим поняттям розумів ступінь узгодженості між тим Я, що сприймає особистість, та її актуальним досвідом. Тому вчений зазначав, що природне прагнення до узгодженості спотворюється, і це людина має усвідомлювати.

У концепції узгодженості С. Мадді за основу беруться процеси диференціації та інтеграції, які сприяють психологічному зростанню: «Сутність інтеграції – це організація диференційованих елементів в широкі категорії за функціями чи значенням. Процеси інтеграції дозволяють вам бачити, у чому окремі переживання схожі за змістом та інтенсивністю з іншими переживаннями, незалежно від того, наскільки вони можуть відрізнятися на основі більш конкретного аналізу, що слугує виявом процесів диференціації. Між процесами диференціації та інтеграції не існує конфлікту» [11, с. 15].

Р. Ассаджолі в теорії психосинтезу приділяв увагу амбівалентності, яка «пояснює незвичність і суперечність вчинків людини» [3, с. 29]. Автор цього положення вважав одним із суттєвих амбівалентних протиріч пробудження нових вікових потреб, які входять у суперечність зі старими потребами. Важливо усвідомлювати обидва полюси амбівалентності, досягти стану творчого узгодження між полюсами: «Гармонійної єдності може досягти будь-яка людина. Для цього необхідно виявити та вивчити протиріччя. Лише після аналізу, варто переходити до синтезу» [3, с. 143]. Отже, репрезентований когнітивний підхід до мотивації балансу, узгодженості дає підстави дійти висновку, що когніції дають можливість об'єднуватися з емоціями, що обумовлює свідому мотивовану поведінку.

Смисловими утвореннями особистісної амбівалентності незалежно від її складових є цілісна двовимірність позитивного й негативного, які динамічно взаємодіють (актуально й потенційно). Смысл не тільки завжди смысл чогось, а й завжди стосовно чогось, що, на думку Д.О. Леонтьєва, відображається у ставленні [10, с. 169]. «Позитивний» – це той, хто має високі моральні якості, виражає згоду й заслуговує на схвалення [8, с. 402]. «Негативний» – той, хто заслуговує на осуд, поганий, не виражає згоди на щось [8, с. 319].

У понятті «валентність» розкривається смисл створення, усвідомлення особистісної амбівалентності. Провідними в цьому плані є погляди К.Левіна. Учений використовував в теорії поля термін «валентність» як психологічну значущість, смисл об'єктів і явищ у життєвому просторі індивіда, яких він уникає і до яких одночасно прагне [9, с. 184]. Валентність (позитивна й негативна) обумовлюється потребами людини та конкретною ситуацією. Для К.Левіна було важливо встановити, що оточуюче психологічне «поле», ситуація мають можливість викликати дію в напрямі предмета з позитивною валентністю або уникнути предмета з негативною валентністю [9, с. 35]. В амбівалентному конфлікті індивід одночасно прагне до об'єкта та уникає його. Поведінка людини є результатом реалізації її актуальних потреб у конкретному життєвому просторі (ситуації). Е. Бош враховував розуміння валентності К.Левіном та відзначив нерозривні взаємозв'язки позитивної й негативної валентності особистості: «Амбівалентність позитивної валентності супроводжується небезпекою невдачі, відмовою від інших рівнів за привабливістю альтернатив» (цит. за: [10, с. 57]).

К. Роджерс чітко висловив власну думку стосовно розуміння позитивного й негативного в амбівалентності клієнта: «Ці почуття протилежні, але не в тому сенсі, що одне з них істинне, а інше хибне, неправдиве. Вони обидва істинні, ... тільки ворожість у студента тут свідомо, у той час як захоплення батьком не виявлялося відкрито...» [13, с. 163] Саме позитивне, на думку цього психотерапевта, є гуманно визначено: «Справжній інсайт містить позитивний вибір тих цілей, які принесуть найбільше задоволення індивіду» [13, с. 232].

Р. Мей зробив особливий внесок в експлікацію збалансованості смислу амбівалентності, коли наголосив на визнанні в людини і гарного, і поганого як одночасно діючих виявів її природи: «Як тільки ми розуміємо, що один елемент повинен бути врівноважений іншим, то виявляємо, що нам потрібні інші, більш глибокі критерії, ніж одновимірна етика зростання» [12, с. 312].

Актуальна якість діє в конкретних реальних умовах життєдіяльності особистості, потенційна може стати реальною лише за певних умов. Співвідношення актуального й потенційного дозволяє розглядати їх як результат власного досвіду (минулого), так і сьогочасного та майбутнього (у динаміці досвіду). Активність особистості відіграє провідну роль у перебігу цих процесів і не лише зовні, а й у тому, наскільки вона усвідомлює власний саморозвиток, свідомо використовує власні ресурси. Отже, потенційне в особистості має вимір можливого (якою прагне і боїться стати людина) та ресурсного (неусвідомлене, нереалізоване), які виявляються в критичних станах, зокрема, у віковій кризі під час переходу до ранньої дорослості.

Перехід потенційного в актуальне не може бути автоматичним саме тому, що змінювання (зокрема, афекту неадекватності) вимагає перебудови як актуального (неадекватності, агресивності), так і потенційного (невпевненості, страху). Гармонійний і дисгармонійний розвиток особистості залежить від адекватності свідомого й неусвідомленого, встановлення між ними ціннісного зв'язку, які набувають актуальної (ціннісної) та потенційної (менш цінної) форми. Підсумок нашого обґрунтування психологічних механізмів збалансованості, узгодженості розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці відображено на рис. 1.

Як бачимо з рис. 1, амбівалентність збалансовується та узгоджується шляхом сполучення протилежностей особистості в динамічному вимірі. По-перше, утворюється *двовимірність*, коли одночасно виділяються та співвідносяться актуальна (позитивна) та потенційна (негативна) валентності як частини цілої особистісної амбівалентності. Це є вияви гармонійного і неузгодженого рівнів. Гармонійна особистісна амбівалентність – цілісна двовимірність, а саме: *збалансованість* означає зіставлення двох протилежних валентностей

(позитивної й негативної) та *узгодженість* – створення динамічного цілого шляхом смислової диференціації на актуальну (домінантну, ціннісну) і на потенційну (контрольовану, менш ціннісну) частини. Неузгоджений рівень відрізняється від гармонійного більш тривалишим усвідомленням ціннісних взаємозв'язків між актуальним і потенційним. По-друге, утворюється *одновимірність* як розбалансованість двох валентностей та *неузгодженість* – відсутність їх ціннісної диференціації та актуальне чергування рівноцінних по силі протилежностей.

Рис.1. Психологічні механізми збалансованості, узгодженості розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці

Зазначимо, що жодна зі сторін двовимірної особистісної амбівалентності не має сенсу одна без одної: актуальність однієї сторони забезпечується погодженням на це іншої сторони, яка зменшує своє значення шляхом усвідомлення на користь протилежної та стає потенційною. Актуальна сторона контролює цю узгодженість разом з потенційною стороною. У такому разі досягається стійка двовимірна цілісність унаслідок збалансованості й узгодженості позитивної (актуальної) та негативної (потенційної) сторін у гармонійну особистісну амбівалентність. Повної узгодженості між валентностями не може бути, бо їхні змістовні характеристики не лише різні, а й взаємовиключні. Навпаки, розбалансованість і неузгодженість взаємовиключних сторін утворюють дисгармонійний рівень внутрішньої амбівалентності, у якому позитивне і негативне є цінними для особистості, діють послідовно й актуально, нехтуючи, руйнуючи одна одну.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що обґрунтовані психологічні механізми балансу та узгодженості особистісної амбівалентності в юнацькому віці з урахуванням валентності (позитивної та негативної), їх динаміки (актуального та потенційного), що здійснюються на гармонійному, неузгодженому та дисгармонійному рівнях. Особистісна амбівалентність виявляється на цих рівнях у мотиваційній, афективно-когнітивній, поведінковій сферах особистості. У юнацькому віці утворюється амбівалентність як «система систем», де центральна її складова є виявом збалансованості, узгодженості соціалізації та індивідуалізації, зовнішнього та внутрішнього, розвитку й саморозвитку. Смилова збалансованість позитивного й негативного до одного об'єкта (суб'єкта) як їх одночасне двовимірне переживання становить новоутворення особистісної амбівалентності в осіб юнацького віку.

Література

1. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем / П. К. Анохин. – М. : Медицина, 1975. – 225 с.
2. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Методологические проблемы формирования и развития личности [ред. Л. И. Анцыферова]. – М. : Наука, 1981. – С. 3 – 17.
3. Ассаджоли Р. Психосинтез : Принципы и техники / Р. Ассаджоли ; [пер. с англ.]. – М. : Психотерапия, 2008. – 381 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
5. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. / [сост. А. Ребер] ; [пер. с англ.] – М. : Вече, АСТ, 2003. – Т. 2 (П–Я) : – 560 с.
6. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Булах Ірина Сергіївна. – К., 2004. – 466 с.
7. Зелінська Т. М. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці : монографія / Т.М.Зелінська. – Суми : Університетська книга, 2013. – 432 с.
8. Короткий тлумачний словник української мови : Близько 70 000 слів / [за ред. Д. Г. Гринчишина]. – К. : Просвіта, 2004. – 608 с.
9. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин ; [пер. с англ. И. Ю. Авидон]. – СПб. : Речь, 2000. – 408 с.
10. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 478 с.
11. Мадди С. Теории личности : сравнительный анализ / С. Мадди ; [пер. с англ. И. Ю. Авидон, А. Н. Батустин, П. В. Румянцева]. – СПб. : Речь, 2002. – 367 с.
12. Мей Р. Сила и невинность / Р. Мей ; [пер. с англ. А. П. Попогребского и др.] ; [под общей ред. Д. А. Леонтьева]. – М. : Смысл, 2001. – 319 с.
13. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / К. Роджерс ; [пер. англ.]. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.– 464 с.
14. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М. : Русский язык, 1989. – 624 с.
15. Сучасний словник–мінімум іншомовних слів : Близько 6 тис. слів / . – К. : Довіра, 1999.–367с.
16. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер ; [пер. с англ. А. Анистратенка, И. Знаешева]. – СПб. : Ювента, 1999. – 317 с.

В статье представлены результаты изучения психологических механизмов сбалансированности и согласованности личностной амбивалентности в юношеском возрасте. Изложено авторское понимание их сути во взаимодействии противоположных сторон амбивалентности личности (позитивной и негативной) в актуальном и потенциальном измерении. Описано динамику этих психологических механизмов амбивалентности личности на трёх уровнях (гармоническом, несогласованном, дисгармоническом).

This is a presentation of the results of a study on psychological mechanisms involving the balance and consistency of personal ambivalence amongat the age of adolescence. The author has shown the essence in interaction of opposite sides of ambivalent personalities (positive and negative) in actual and potential measurements. The dynamics of these psychological mechanisms of ambivalent personality at three levels (harmonious, inconsistent, and disharmonious) are described in this research.

Статтю подано до друку 25.09.2014.